

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע

פרשת בלק, תשע"ב
מספר 974מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

“משה כתב חמישה ספרי תורה וחזר וכתב בלק ובלעם” שמעון אליעזר הלוי ספירו

סיפור בלעם (פרקים כב-כד) היה מלווה תמיד בכמה קושיות לא פשוטות – מהן מבניות, הנוגעות לעניין כולו, לאופיייו ולאופן חיבורו, ומהן פנימיות, הנוגעות לעלילת הסיפור ולאותנטיות של הדמויות. הסיפור מופיע בספר במדבר כאחד מן המאורעות שקרו ממזרח לירדן, והוא אכן מסופר מנקודת הראייה של מלך מואב: מה הוא חשב, איך הזמין את בלעם, הקוסם מארם נהריים, ומה אמר אלוקים לבלעם. הקושיה היא כמובן מניין כל המידע הזה למשה, הרי הוא לא היה מעורב בכל הסיפור. ואם נאמר שהמידע הגיע אליו בדרך נבואה, היה צריך להיות בכתוב רמז כלשהו לכך, כמו בשאר ההתגלויות הנבואיות. ואולי הקושיה הזו היא שצומד ביסוד המאמר המעורפל של חז"ל המובא בכותרת לעיל,¹ ונחזור אליו להלן.

בסיפור עצמו הקשיים הם, כידוע: למה אמר אלוקים לבלעם לא ללכת עם שליחי בלק, וכשהם חזרו התיר לו ללכת? מה בא ללמדנו סיפור כה מוזר של מאורע כמו אתון היודעת לענות לרוכבה? ואיך נבין את עקשנותו של בלק לבנות שוב ושוב מזבחות כדי שבלעם יקלל את ישראל? אבל הנושא המעניין מתמקד באופיו ובאישיותו של בלעם. חז"ל כבר דנו אותו כ"רשע" בעל אישיות מושחתת (אבות ה: כב), ואיך יכול אדם כזה להיות נביא ששורה עליו "רוח אלוקים" (כד: כב)? כדי לפתור את הבעיות הללו יש להבין תחילה את המטרה הכללית ואת הרוח המנחה של הפרשה. נראה לי שהמטרה היא ללעוג על האמונות הטפלות של אותו הזמן, הכוללות כישוף, קסמים ועבודות אליילים למיניהם.² ולכן הרוח המרחפת על כל הסיפור היא אירוניה, והגישה הכללית אינה רצינית בעליל, כפי שנראה להלן.

כשסרב בלעם ללכת עם שליחי בלק בטענה שזה מה שציווה עליו אלוקים, מן הסתם חיכו הם בינם לבין עצמם בהנחה שבלעם בדה זאת מלבו כדי להעלות את המחיר. כשחזרו השליחים והציעו תשלום מכובד, דיווח בלעם שבפעם הזאת התיר לו אלוקים ללכת! ברור שבלעם היה מבובל, אבל המשלחת הבינה היטב מה קרה, וכך התחזקה דעתם שבלעם הוא שרלטן. ואכן, מטרת השינוי בהוראות של אלוקים לבלעם הייתה לערער את תחושת הביטחון העצמי שלו, שהרי התהלל שהוא "יָדַע יְדַע עֲלוֹן" (כד: טז), אבל גם להגביר את הציפיות של בלק שחשב שמי שתובע מחיר כה גבוה בוודאי יעשה כנדרשו. לכן לחץ הוא על בלעם לנסות לקלל את ישראל שוב ושוב.³

* ד"ר שמעון אליעזר הלוי (Shubert) ספירו הוא בעל קתדרה ע"ש אירווינג סטון במרכז ללימודי יסוד ביהדות. לאחרונה יצא ספרו (Aspects of Rabbi Joseph B. Soloveitchik's Philosophy of Judaism (Ktav, 2009).

¹ ירושלמי, סוטה פרק ה. פירושו הפשוט הוא שפרשת בלעם נכתבה רק אחרי שמשה סיים את שאר חמשת ספרי התורה "וחזר" אחרי כן וכתב אותה. הגרסה בתלמוד הבבלי היא "משה כתב ספרו ופרשת בלעם" (בבא בתרא יד:), ולא כתוב "וחזר". לפי רש"י (שם) ביקשו חז"ל להדגיש שאף על פי ש"אינן צרכי משה וסדר מעשיו" כלל הוא אותה בתורה. לפי הריטב"א הגמרא מזכירה ספר אחר על בלעם שכתב משה, "והאריך בה יותר", ואבד.

² לעג וצחוק היו כלי נשק יעילים במלחמתה של התורה נגד עבודת אליילים. ראו מאבקו של אליהו הנביאי הבעל (מל"א יח: ט-כא; יש' מד: ט-כ). גם במכות שהביא ה' על פרעה ועל מצרים היו צלילים של לעג. על הפסוק "אֲשֶׁר הִתְעַלְלֵתִי בְּמִצְרַיִם" (שמ' י: ב) אומר רש"י "שיחקתי".

³ ההתגלות של אלוקים לבלעם לא הייתה אישית: ה' לא קרא אותו בשם וגם לא הציג עצמו ככל-יכול, היודע הכול, אלא שאל "מִי הָאֱנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ?" (כב: ט). אחרי שהסביר לבלעם את מטרת המשלחת של בלק, אמר לו אלוקים: "לא תָאָר אֶת-הָעָם פִּי בְרוּךְ הוּא" ולכן "לא תִלְךָ עִמָּהֶם" (כב: יב), כלומר אין טעם ללכת לקלל. המשימה בלתי אפשרית. די היה בזה

ההצגה של מלאך המופיע בדרך "וַתַּחַרְבוּ שְׁלוֹפָה בְּיָדוֹ" (כב:כג) ואתון מדברת נועדו להשפיל עוד את בלעם בעיני המשלחת; הנה, האתון הזאת יכולה "לראות" מה שבלעם הקוסם המפורסם, שכינה עצמו "שֵׁתִם (פתוח) הַעֵינַי... אֲשֶׁר מַחֲזֶה שְׂדֵי יַחֲזֶה" (כד:ג-ד) אינו יכול לראות! לדעתי התרחש כל מעשה האתון בדמיונו של בלעם,⁴ וכשפנתה משלחת ההולכים לפניו לאחור, השתוממו לראות איך בלעם הרוגז מכה את אתונו האומללה ללא סיבה נראית לעין, ושמעו את הקוסם הזה, שכוחו הקטלני בפיו, אומר "לוּ יֵשׁ-חָרֵב בְּיָדִי כִּי עָתָה הֲרֹגְתִּיךָ" (כב:כט).⁵ חז"ל אמנם מתארים אותו כ"רשע", אולם בטקסט הוא מופיע רק כ"מקצוען", מוכן לקלל או לברך כל איש, ואין אזכור של עבודת אלילים בפעולותיו או בדיבוריו. לאמתו של דבר, באותה תקופה נחשב כישוף כזה כחכמה בפני עצמה, מעין פסאודו-מדעית, בלי קשר לאלים.⁶ לפי הכתוב התנהג בלעם ביושר, ציית לכל מה שאמר לו אלוקים, ותיאר לפני בלק בדייקנות את ההגבלות שהטיל עליו אלוקים. האירוניה הגדולה היא שאיש לא האמין לו, משום שלפי ההבנה הקונבנציונלית כוח הקוסמים הוא שהם יודעים כיצד לעקוף את האלים. אף אם נאמר שבאותו רגע לא נראה בלעם כ"רשע", הרי גם לא היה "צדיק", וכיצד ייתכן שהפך פתאום לנביא? לפי הרמב"ם זכה בלעם לדרגה נמוכה של נבואה הנקראת "רוח הקודש",⁷ כלומר היזמה והמילים באו מבלעם, והשראת אלוקים רק עזרה לו שמחשבותיו יקבלו ביטוי מדויק ויפה. מכאן שכל מה שיצא מפי בלעם מהמשל הראשון ועד האחרון היה ברוח הקודש, וכל ההבדל בין שני המשלים הראשונים לשני האחרונים הוא שהראשונים הגיעו, לדעתו, באמצעות כלי הקסמים שלו (כד:א), ואילו בשני האחרונים היו אלה מילותיו שלו.

כשנבחן את תוכן המשלים נמצא שבדרך כלל אינם אלא הערות ידידותיות, אך אפשר לכנותם "ברכות", כמו הברכות שנתן יעקב לבניו לפני מותו, שהיו אבחנות נבואיות על בניו יותר מברכות במובן הרגיל: "אִישׁ אֲשֶׁר כָּבַרְתָּו בְּרַךְ אֲתָם" (בר' מט:כח). מעניין שאין בכתוב אפילו רמז שבלעם ביקש לקלל את ישראל אחרי שהתגלה אליו אלוקים, וכאן מגיעים לבעיה שפתחנו בה: איך הגיעה פרשת בלעם להיות חלק מספר במדבר? ועוד, לאור הנאמר קשה להבין את תיאור העניין שנתן משה בספר דברים (כג:ה-ו): "וְאֲשֶׁר שָׁכַר עֲלֶיךָ אֶת-בְּלַעַם בֶּן-בְּעֹר מִפְתּוֹר אֲרָם נְהָרִים לְקַלְלָךְ. וְלֹא-אָבָה ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁמַע אֶל-בְּלַעַם וַיַּחֲפֹץ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת-הַקְּלָלָה לְבָרְכָהּ כִּי אָהַבְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ". "לשמוע אל בלעם"? הרי צריך היה לומר "לשמוע אל בלק"! ובאיו "קללה" מדובר? אמנם זו אולי הייתה כוונתו של בלעם, אך היא לא יצאה אל הפועל. המפתח לתעלומה הזאת נמצא במה שקרה לאחר מכן. אחרי שפיתו בנות מואב ומדיין את בני ישראל לחטוא בבעל פעור (במ' ל"א), יצא צבא ישראל למלחמה נגד מדיין, ניצחו ולקח שלל רב. בין החללים היו מלכי מדיין, וכתוב: "וְאֵת בְּלַעַם בֶּן-בְּעֹר הָרְגוּ בַּחֶרֶב" (לא:ח). אפשר רק לשער למה חזר בלעם לאזור.⁸ הייתה מסורת בישראל שבלעם הוא שנתן עצה למלכי מדיין איך להכשיל את ישראל בבעל פעור (במ' לא:טז ורש"י שם). מכל מקום, הנקודה החשובה היא שבלעם היה במדיין באותה עת, והישראלים היו בקשר עמו. היום אנו יודעים שבלעם בן בעור היה דמות עממית מוכרת ונוודעת ברבים בממלכות העתיקות בעבר הירדן.⁹ לדעתי, כאשר היה בלעם במדיין, הוא סיפר להם את מה שקרה לו במואב ואף פרסם את המשלים שלו. כל המידע הזה הגיע לפינחס (ואולי דיבר פינחס אתו לפני מותו) כשהיה הכהן משוח-המלחמה לקרב במדיין. פינחס מסר את המידע למשה, וזה הבין מיד את גודל החסד שעשה ה' לישראל, ואת קידוש ה' שבו, שחכם מאומות העולם מכיר את ייחודו של עם ישראל כעם ה'. "משה חזר וכתב פרשת בלעם ובלק", אולי הכוונה כתב מחדש את סיפור בלעם, כדי להוסיף ואולי לפרש מה שכבר אמר בנאום שלו בספר דברים, והכניסה למקומה בספר במדבר. ואין מוקדם ומאוחר בתורה.

כדי לשים קץ לעניין. כשחזרה המשלחת, התגלה אלוקים לבלעם בשנית ואמר: "אם-לקרא לך באו האנשים קום לך אתם וְאֵף אֶת-הַדָּבָר אֲשֶׁר-אָדַבְרָ אֵלֶיךָ אֲתוֹ תַעֲשֶׂה" (כב:כ). הפירוש הוא: 'אם אחרי שאמרתי שעם ישראל ברוך, ולא אפשר לכל קללה לחול עליהם, אתה בלק מתעקש להזמין את בלעם ולהעמידו בתחרות עמי, יהי כן, ונראה דבר מי יקום?! לך עמם!' האירוניה היא שהקורא יודע שמעולם לא דיווח בלעם למשלחת מה שאמר לו אלוקים על ישראל, והמידע הזה לא הגיע לבלק!

4 כמו שאברבנאל מפרש את הנחש המדבר בגן עדן.

5 תמונה של רמברנדט מראה את שליחי בלק מסתכלים בשעשוע על בלעם המכה את אתונו: Balaam and the ASS (1626).
6 ראו Yehezkel Kaufmann, *The Religion of Israel*, translated and abridged by Moshe Greenberg (University of Chicago Press 1960), p. 84

7 מורה נבוכים ב, מה.

8 זה בא כהפתעה משום שאחרי העניין עם בלק כתוב: "וַיָּקָם בְּלַעַם וַיֵּלֶךְ וַיָּשָׁב לְמִקְמוֹ" (כד:כה).

9 בחפירות שנערכו בשנת 1967 בדיר-עלא שבעמק הירדן התגלו שרידי טיח שנפלו מקיר או ממצבה, ועליהם קטעים של כתובות שנכתבו כנראה באמצע המאה השמינית לפני הספירה, ונזכר בהם "בלעם בר בעור". הלשון בכתובות כתובה בכתב כנעני, והתוכן הוא נבואות, איומי תוכחה וקללות, במידה שאפשר לקרוא ולתרגם. נראה שבעבר הירדן התקיימה במשך זמן רב מסורת על בלעם בן בעור הנביא. אנציקלופדיה עולם התנ"ך (במדבר) (הוצאת רביבים), עמ' 138.